

KUTUBXONA- AXBOROT FAOLIYATINI BOSHQARISH TIZIMI

Qahramonov Aliboy Yolgoshevich

Filologiya fanlari nomzodi, dotsent

O'zbekiston davlat San'at va madaniyat instituti

Ne'matova Muyassarxon Xamdajon qizi

Kutubxona axboroti faoliyati yo'nalishi 102-guruh talabasi

Annotatsiya: *Kutubxona-axborot faoliyati tizimi bevosita respublikamizning iqtisodiy, ijtimoiy madaniy ma'rifiy sohalariga, ilm-faniga ishlab chiqarishiga o'z ta'sirini ko'rsatadigan sohadir. Albatta bu ta'sirlar darrov sezilmasada, lekin yillar o'tishi mobaynida o'z ta'sirini ko'rsatadi. Ushbu maqolada kutubxona-axborot faoliyatini boshqarish tizimi va qonuniyatlari haqida mulohaza yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *kutubxona-axborot faoliyati, kitob, qonun, hujjat, faoliyat, kutubxona, jamiyat, jamoa, qonun, xizmat ko'rsatish, tizim, kadr, qonuniyat, fikr.*

Boshqaruv –jamiyat hayotining muhim shartlaridan biridir. Odamlarning birgalikdagi faoliyatini ishlab chiqarish korxonalariga, turli muassasalar jamoasiga, boshqaruv organlariga birlashtirmasdan tashkil etish mumkin emas. Har qanday moddiy va ma'naviy ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish sohasi ma'lum bir tashkillashtirish, qonun-qoidalar, mehnat taqsimoti, odamning jamoadagi o'zni va vazifasini belgilashsiz amalga oshirib bo'lmaydi. Bularning barchasi boshqaruv orqali amalga oshiriladi. Mana shuning uchun ham har qanday davlatda maxsus jamoatchilik institutlari va boshqaruv organlari tashkil etiladiki, ular jamiyatga, xalq xo'jaligining turli sohalariga, mehnat jamoalariga maqsadga yo'naltirilgan harakatni amalga oshiradilar.

Boshqaruvning asosiy vazifasi odamlarni mehnat jamoalaridagi birgalikdagi faoliyatini, ularni o'zaro hamkorligini tashkil etishdir.

Boshqaruvni jamiyatning rivojlanish qonuniyatlarini, iqtisodiyot qonunlarini bilmasdan amalga oshirib bo'lmaydi. Faqat qayd etilgan qonun va qonuniyatlardan foydalanib u yoki bu sohaga, korxonaga, muassasa jamoasiga ta'sir ko'rsatish, paydo bo'lgan qarama-qarshiliklarni o'z vaqtida bartaraf etish, obektiv imkoniyatlarga qat'iy amal qilgan holda real siyosat olib borish mumkin.

Boshqaruvda muhim rolni tashqi omillardagi, iqtisodidagi, ijtimoiy hayotdagi o'zgarishlarni hisobga olib borish o'ynaydi. Kutubxonachilik ishida tashqi omillarga nashriyotlar, kitob savdosi tashkilotlari, ilmiy- axborot organlari, kutubxonachilik

jihozlari ishlab chiqaruvchi muassasa va tashkilotlar, elektron aloqa vositalari va boshqalar kiradi. Ular bilan o'zaro munosabatlar qonunlar,

nizomlar, boshqa normativ aktlar orqali amalga oshiriladi. Shunday qilib, boshqaruv qarorini qabul qilishda faqat kutubxonachilik ishining kichik tizimlari va elementlari holatini hisobga olmasdan, ularga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi tashqi omillarni ham e'tiborga olish zarur.

“Kutubxona-axborot faoliyati” – Murakkab ijtimoiy –madaniy tizim bo'lib, u bir-biri bilan mustahkam bog'langan hamda o'ziga xos xususiyat va rivojlanish qonuniyatlariga ega bo'lgan kichik tizimlardan tashkil topgan.

Kutubxona-axborot faoliyatining rivojlanish qonuniyatlari va o'ziga xos xususiyatlariga o'tishdan avval bu tizimni tashkil etuvchi tarkibiy tizimchalari, ularning tizimdagi vazifalari haqida to'xtalib o'tamiz.

Kutubxona-axborot faoliyati oltita tarkibiy kichik tizimdan tashkil topgan bo'lib, bular:

- * Kutubxona - axborot muassasalari tarmoqlari;
- * Kutubxona-axborot muassasalari fondlarini komplektlash;
- * Kutubxona – axborot xizmatini tashkil etish;
- * Kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash, malakasini oshirish.
- * Ilmiy tadqiqot ishlarini tashkil etish;
- * Ilmiy- uslubiy ishlardir.

Kutubxona-axborot faoliyatining bugungi ahvoli ushbu tarkibiy qismlarning hozirgi holati, rivojlanganligiga bevosita bog'liqdir. Yuqoridagi tarkibiy qismlarning birontasining boshqalardan orqada qolib ketishi, kutubxona-axborot faoliyatining umumiy rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Kutubxona-axborot faoliyatida kutubxona va axborot muassasalari tarmoqlari tizimi asosiy tizimlardan biridir. Ma'lumki nafaqat respublikamizda balki ko'pgina rivojlangan mamlakatlarda ham kutubxonalar bir qancha tarmoqlarga bo'lingan bo'lib, bu ularni turli idora va tashkilotlarga qarashlilikidan dalolat beradi. Bizda kutubxonalarning bir qancha tarmoqlari mavjud bo'lib, ularni boshqarish ishlari ham shu tarmoqlarning yuqori boshqaruv organlari orqali amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligi kutubxonalari Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, OUMTVning o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi markazi, Xalq ta'limi vazirligi ixtiyoriga o'tkazish yo'li bilan oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalari va umumta'lim maktablari huzurida axborot-resurs markazlari tuzildi. Viloyatlar ilmiy-universal kutubxonalari negizida idoraviy jihatdan O'zbekiston Aloqa va axborotlashtirish agentligiga bo'ysunuvchi axborot-kutubxona markazlari tashkil qilindi. Bundan tashqari deyarli har bir sohaning o'z kutubxona tarmoqlari mavjud:

Sog'likni saqlash vazirligi, Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi, Mudofa vazirligi va hokazo.

Bu idora va tashkilotlarning kutubxonalar tarmog'ining rivojlanganligi turli darajada bo'lib, kutubxonalarning vazifasi shu idora va tashkilotlarni asosiy vazifalaridan kelib chiqqan holda qaraladi.

Shunga ko'ra barcha kutubxona tarmoqlari bir tomondan jamiyat a'zolarini umummadaniy va kasb-hunariga oid axborotga bo'lgan talablarini, bo'sh vaqtlarini unumli o'tkazishni qondirish bo'lsa, ikkinchi tomondan ushbu kutubxona qaysi idora va tashkilotga qarashli bo'lsa shu tashkilotning oldiga qo'yilgan asosiy vazifalarini bajarishga xizmat qiladi.

Ko'rinib turibdiki, har qanday kutubxonaning faoliyati jamiyat a'zolarini u yoki bu turdagi axborotga bo'lgan talablarini qondirishga qaratilgan, lekin ular o'z vazifalarini o'zlari bo'ysunadigan idora va tashkilotlarning vazifalaridan kelib chiqqan holda tashkil etadilar. Shu bilan birga kutubxonalarni faol faoliyat ko'rsatishi shu hududda istiqomat qiluvchi fuqarolarning kutubxona xizmatiga va axborotga bo'lgan talab va qiziqishlariga ham ko'p jihatdan bog'liqdir.

Kutubxona-axborot faoliyatida kutubxonalar-fondini komplektlash tizimi ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, bunda har bir kutubxona va axborot muassasasi o'z oldiga qo'yan vazifasidan kelib chiqqan holda kutubxona fondini yoki axborot resurslarini yaratadi. Kutubxona fondini komplektlash kichik tizimining faoliyati ko'p jihatdan mamlakatda kitob nashr etish ishlari, axborotning boshqa turlarining yaratilishi bilan bevosita bog'liqdir. Shu bilan birga kutubxona xodimlarini ushbu kutubxonaning asosiy vazifasini qanday tushunishiga, kutubxonalarining qiziqishlarini o'rganish darajasiga ham bevosita bog'liqdir. Shuningdek kutubxona fondini komplektlash ishlarida, umuman kutubxona va axborot muassasasining faoliyat ko'rsatishiga, kutubxonaning iqtisodiy-moliyaviy ahvoli ham jiddiy rol o'ynaydi.

Kezi kelganda shuni ham ta'kidlab o'tish kerak, barcha turdagi kutubxonalarni moliyaviy ta'minlanish jihatidan mustaqil va nomustaqil kutubxonalarga bo'lish mumkin. Mustaqil kutubxonalar o'z mablag'lariga ega bo'lgan, o'zlarini hisob raqamlari orqali moliyaviy-xo'jalik ishlarini o'zlari yuritadigan kutubxonalarga aytiladi. Bunga milliy kutubxonalar, alohida tarmoq kutubxonalari, respublika ilmiy-universal kutubxonalari kiradi. Qolgan kutubxonalar nomustaqil kutubxonalar hisoblanib, o'zlari bo'ysunadigan idora va tashkilotlarning moliyaviy ahvoliga bevosita bog'liqdir. Shu jihatdan olib qaralganda kutubxona fondlarini komplektlash har xil bo'lishi tabiiydir.

Kutubxona-axborot xizmati kichik tizimi ham kutubxona-axborot faoliyati tizimidagi tizimchalardan biridir. Hozirda kutubxonalar va axborot muassasalarida

iste'molchilarga xizmat ko'rsatish birlamchi hujjatlar kitob, jurnal, gazeta va boshqa axborot manbalari, bibliografik materiallar bilan yakka tartibda va guruhga xizmat ko'rsatish, kutubxonaning o'zida va undan tashqarida amalga oshirilmoqda. Bevosita xizmat ko'rsatish kutubxonaning o'zida aboniment va o'quv zallari orqali amalga oshirilsa, nostatsionar xizmat ko'rsatishda, ko'chma kutubxonalar, kitob berish shakllari orqali amalga oshirilmoqda.

Kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash tizimi o'z ichiga oliy va o'rta maxsus bilim yurtlarida kutubxonachilik sohasi uchun kadrlar tayyorlash, ularning malakasini oshirish, yirik kutubxonalarda tashkil etiladigan seminarlar, stajirovkalar, davra suhbatlarini oladi. Ushbu tizim faoliyati kutubxonachilik ishi tizimining yana bir kichik tizimi, ilmiy- tadqiqot tizim bilan bog'liqdir. Tizim o'ziga oliy o'quv yurtidagi kafedralarni, yirik kutubxonalarni ilmiy-tadqiqot bo'limlarini qamrab oladi.

Ilmiy -uslubiy ta'minlash kichik tizimiga, respublika tarmoq ilmiy kutubxonalari, axborot-kutubxona markazlari uslubiy xizmati, yirik soha kutubxonalari uslubiy xizmat ko'rsatish bo'limlari kiradi.

Kutubxona-axborot faoliyati global maqsadga: insonning axborotni erkin olishini ta'minlash, odamlarni vatan va jahon madaniyati durdonalari bilan tanishtirish, aholini doimiy ravishda o'sib boradigan axborotga va ma'naviyatga bo'lgan talablarini qondirishdan iboratdir. Murakkab va ko'p bosqichli bo'lgan kutubxona-axborot faoliyati tizimining kichik tizimlari o'z navbatida o'zlarining tizim bajaradigan alohida vazifalariga egadir. Chunonchi, kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash kichik tizimi-soha uchun yuqori malakali mutaxassislar yetishtirishni amalga oshiradi. Fondni komplektlash va tashkil qilish kichik tizimi esa kutubxona uchun zarur bo'lgan nashr maxsulotlari va axborot materiallari bilan ta'minlash ishlarini amalga oshiradi. Muhimi, yuqoridagi kichik tizimlarni rivojlanishi zarur. Shunda kutubxona-axborot faoliyati o'z oldidagi vazifalar to'liq bajariladi.

Kutubxona-axborot faoliyati tizimini rivojlanishining qonuniyatlari va o'ziga xos tomonlari mavjud. Avvalo qonuniyat tushunchasiga to'xtalib o'tamiz.

Qonuniyat- bu tabiatda va jamiyatdagi xodisalar o'rtasidagi mavjud obektiv aloqalarning qaytarib turilishidir. Kutubxona-axborot faoliyatida esa, tarkibiy qismlar o'rtasidagi, hamda kutubxona-axborot faoliyati tizimi va jamiyat o'rtasidagi aloqalardir. Keyingi yillarda bu sohadagi ilmiy fikrlarini jamlagan holda ularga qisqacha to'xtalib o'tamiz.

Kutubxona-axborot faoliyatining rivojlanishidagi asosiy qonuniyatlardan biri bu – kutubxona va axborot muassasalarining o'zaro hamkorlik qilishi qonuniyatidir. Bu qonuniyatga ko'ra kutubxonalar va axborot muassasalari o'zlaridagi axborot resurslaridan iste'molchilarning foydalanishini amalga oshirish uchun turli xil yo'llar

bilan birgalikda harakat qilishlari lozimdir. Haqiqatdan ham tarixga nazar tashlasak, uzoq yillar mobaynida aholini axborotga va ma'naviyatga bo'lgan talabini qondirish uchun kutubxonalar va axborot muassasalari bir birlari bilan hamkorlikda faoliyat ko'rsatib kelgalar va kelmoqdalar.

Ikkinchi qonuniyat - bu Kutubxona-axborot faoliyati tizimida to'plangan axborotlardan foydalanishni ijtimoiy samaradorligini oshirishdir. Bu qonuniyatga ko'ra kutubxona-axborot faoliyati tizimi va uning alohida qismlari, shu jumladan kutubxonalar, o'z fondlarida to'plagan axborotlarni butun jamiyat va alohida iste'molchining qiziqishlarini maksimal darajada, doimiy ravishda qondirishga harakat qilishidir.

Kutubxonachilik ishining uchinchi qonuniyati bu – kutubxona-axborot faoliyatining dinamikligi ya'ni o'zgaruvchanligidir. Kutubxona-axborot faoliyati qotib qolgan tizim emas u doimo o'zgarib, rivojlanib boradigan tizimdir. Bu holat bugungi kun amaliyotida ko'zga yaqqol tashlanmoqda. Misol tariqasida yigirmanchi asrdagi kutubxona-axborot faoliyatining rivojlanish jarayonini ko'rish kifoyadir.

Bugungi kunda kutubxona-axborot faoliyatini axborotlashtirish jarayoni amalga oshirilmoqda. Yangi axborot texnologiyalari, elektron ma'lumot bazalarini tashkil etish va ulardan foydalanish ishlari, kutubxonalarning o'zaro hamkorligini tarmoq texnologiyalari orqali amalga oshirish ishlari, jahon kutubxonachilik jarayoniga va jahon axborot ayriboshlash jarayoniga kirish ishlari amalga oshirilmoqda. Bularning barchasi kutubxonachilik ishining dinamik rivojlanayotganligini, zamonaviy talablarga javob beruvchi taraqqiyot yo'lidan ketayotganligini bildiradi.

To'rtinchi qonuniyat- bu - kutubxona-axborot faoliyatini demokratlashtirish. Bu qonuniyatga ko'ra kutubxona-axborot faoliyati nafaqat uzluksiz ta'lim va mustaqil ta'limni amalga oshiruvchi, shaxsni dunyoqarashini va tafakkurini rivojlantiruvchi asosiy vositagina emas, balki barcha fuqarolarni ularning ijtimoiy holatidan, millatidan irqidan, siyosiy qarashidan qat'iy nazar axborot bilan ta'minlovchi demokratik manbaligi qayd etiladi. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida fuqarolarning axborot manbalaridan foydalanish huquqlari mavjudligini ta'kidlab o'tishimiz lozim.

Kutubxonachilik ishining demokratlashtirish qonuniyati kutubxona va axborot muassasalari tarmoqlari tizimini tashkil etish, asosiy kutubxona – axborot xizmati ko'rsatish ishlarini bepul amalga oshirishni ta'minlaydi. Kutubxona-axborot faoliyatini demokratlashtirish qonuniyati bu sohani boshqarishning ba'zi jihatlarida o'z aksini topmoqda, chunonchi kutubxonachilik jihatlar va assotsiatsiyalar faoliyatining faollashganligida, kutubxona rahbarlarining o'z kitobxonlari oldida muntazam ravishda xisobotlar berishida, kutubxonadan foydalanuvchilarga yanada

samarali xizmat ko'rsatishni tashkil etish ularni talab va qiziqishlarini muntazam ravishda o'rganib borishda va hokazolarda namoyon bo'lmoqda.

Kutubxona-axborot faoliyatidagi beshinchi qonuniyat - bu milliy davlatchilik va baynalmilalchilikni dialektik birlik qonuniyatidir. Bu qonunga ko'ra har bir mamlakatdagi kutubxona-axborot faoliyatida shu mamlakatning o'ziga hos xususiyatlari aks etadi. Shu bilan birga unda umuminsoniy qadriyatlar va jahonda erishilgan ilm-fan, madaniyat, san'at yutuqlari kutubxona axborot faoliyati orqali o'zida aks etgani uchun ham baynalmilaldir.

Oltinchi qonuniyat - bu Kutubxona-axborot xizmati ko'rsatishda yakka tartibda yondoshishning afzalligi qonuniyatidir. Bu qonuniyatga ko'ra kutubxonalar va axborot muassasalarining asosiy vazifasi odamlarni ma'naviyatiga va axborotga bo'lgan talablarini ularga yakka tartibda yondoshgan holda qondirishdan iborat bo'lishi kerak. Bu qonuniyat kutubxona-axborot faoliyat tarixining barcha davrlarida asosiy prinsip bo'lib kelgan.

Yettinchi qonuniyat- kutubxona-axborot faoliyati jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayoti bilan bog'liqligi va jamiyat rivojlanishining umumiy qonuniyatlariga bo'ysunishidir.

Kutubxona-axborot faoliyatining rivojlanish tarixida biz, jamiyat hayotining iqtisodiy sharoitlari o'zgarishlarida, siyosiy qayta ko'rishlarda kutubxona-axborot faoliyati ham o'zgarib borishini ko'ramiz. Buning yorqin misoli keyingi yillardagi o'zgarishlardir. Mamlakatimizda bozor iqtisodiyoti sharoitiga o'tish, siyosiy mafkuraviy, ma'naviy va madaniy o'zgarishlar yuz berayotgan davrda, kutubxona-axborot faoliyati ham o'zgarib bormoqda. Kutubxona-axborot muassasalariga xo'jalik faoliyati bilan shug'ullanish huquqi, o'z kitob fondida yuridik va jismoniy shaxslarning foydalanishini shartnoma asosida tashkil etish, pullik xizmat turlarini joriy etish, chet ellardagi muassasa va tashkilotlar bilan o'zaro hamkorlik qilish va boshqa ishlar uchun keng yo'l ochib berildi. Shu bilan birga mamlakatimizdagi demokratik islohotlar ham kutubxona-axborot faoliyatiga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Xususan, kutubxonalarga o'z ishi mazmunlarini o'zlari belgilashi, kutubxona tarmog'ini markazlashtirishdan nomarkazlashtirish tarafga qarab borayotganlik, turli cheklashlarni bekor qilinishi shundan dalolatdir.

Yana bir muhim qonuniyatlardan biri- kutubxona-axborot faoliyatining proporsional rivojlanishi qonuniyatidir. Bu qonuniyat kutubxona-axborot faoliyatining barcha kichik tizimlarini proporsional ravishda rivojlanishi zarurligini qayd etadi. Busiz soha to'liq va samarali faoliyat ko'rsata olmaydi masalan, biron bir kichik tizimning orqada qolishi masalan, fondni komplektlash yoki kadrlar tayyorlash tizimining orqada qolishi tezda butun tizim faoliyatida namoyon bo'ladi, uning

samarali faoliyat ko'rsatishini pasaytiradi, kitob va axborot bilan xizmat ko'rsatishda qiyinchiliklar tug'diradi.

Kutubxona-axborot faoliyatining yuqorida qayd etib o'tilgan qonuniyatlari bilan birga o'ziga xos xususiyatlari ham mavjuddir. Kutubxona-axborot faoliyatining o'ziga xos xususiyatlaridan biri uning faoliyati asosida odamlarning qiziqishlari yotishidir. Jamiyat, jamoat va shaxsiy qiziqishlar kutubxona-axborot faoliyati xolatiga va uni tizim sifatida rivojlanishiga faol ta'sir ko'rsatadi.

Kutubxona-axborot faoliyatining xarakterli tomonlaridan yana biri kutubxona xodimlarining turli xildagi qiziqish va talablarga ega bo'lgan axoli qatlamlari bilan, mehnat jamoalari, aniq va potensial kitobxonlar bilan bevosita aloqada bo'lishidir. Shuning uchun ham ular iste'molchilarning kitob va axborotga bo'lgan talablari motivlarini o'rganish va ularni maksimal darajada qondirishga harakat qiladilar.

Kutubxona-axborot faoliyatining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatilgan yana bir o'ziga xosligi bu har bir mamlakat madaniyatining rivojlanganligi, aholining ma'naviy so'rovlari darajasidir. Aholining madaniyati qanchalik yuqori, ma'naviyati yuksak bo'lsa kutubxonachilik ishi ham intensiv ravishda rivojlanadi. Shu bilan birga kutubxona-axborot faoliyatining rivojlanishi shu mamlakat fuqarolarini madaniy-ma'naviy va intellektual rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Kutubxona axborot faoliyatining rivojlanishida jamoatchilikning faol ishtirok etishi uning rivojlanishining zarur shartlaridan biridir. Chunki, kutubxona kutubxona-axborot faoliyatida amalga oshirilayotgan barcha ishlarning oxirgi natijasi, jamiyat a'zolarining kitob va axborotga bo'lgan talablarini qondirishdan iboratdir. Jamiyat a'zolarining faolligi esa kutubxona-axborot faoliyatini zamon talablariga mos holda tashkil etishga undaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Kutubxonashunoslik fanidan o'quv-uslubiy majmua. Namangan – 2021
2. Saidov U., Nigmatova Z., Shamsiyev Sh. Kutubxonashunoslik va bibliografiya atamalarining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2006. -
3. Axunjonov E. Kutubxonashunoslik, Arxivshunoslik, Kitobshoslik nazariy va tarixi.-Toshkeht.: Tafakkur, 2011.
4. Qosimova O. va Yesimov T.Umumiy kutubxonashunoslik: ; O'zR Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.-T.: "O'qituvchi", 1994.
5. Axunjanov E.O. Vatan kutubxonachiligi tarixi.-1-qism Darslik / -Toshkent, A.Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi, 2004.

6. Axunjanov E.A. Vatan kutubxonachiligi tarixi 2-qism.-T, 2 Darslik / - Toshkent, A.Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi, 2006.

7. Yesimov.T.B O‘zbekistonda kutubxonachilik ishining shakllanishi va rivojlanishi. -T.:1994.

8. Axborot-kutubxona va axborot-resurs markazlari ishini tashkil qilish. -T.: A.Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2007.

Axborot manbaalari:

1. www.gov.uz – O‘zbekiston Respublikasi hukumat portali.

2. www.ziyonet.uz

3. www.natlib.uz

4. www.e-library.ru

5. <http://atdt.tuit.uz>

6. <https://uz.wikipedia.org>

